

‘ETHIEK IS GEEN RELATIEGESCHENK’

De politiek rammelt te veel aan het rechtsbestel, aldus Wouter Veraart, hoogleraar Encyclopedie der rechtsgeleerdheid en rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit. Hij vindt dat het gevaarlijk is de rechtspleging uitsluitend als een economische kostenpost te zien. "De structuur van onze vrije democratie en de manier waarop wij met elkaar samenleven, kunnen niet zonder een goed functionerende, onafhankelijke en toegankelijke rechterlijke macht. Als je mensen die toegang ontzegt, krijg je wild west."

DOOR MIEK SMILDE FOTO'S CHANTAL ARIËNS

Wouter Veraart komt uit een van wet en recht doordrongen familie. Zijn vader was de bekende strafrechtadvocaat Chris Veraart uit Alkmaar, die was gespecialiseerd in zedenzaken en een belangrijke rol speelde in processen rond de zogeheten hervonden herinneringen van, vaak vermeende, slachtoffers van seksueel misbruik. Diens vader, Wouters opa, was gespecialiseerd in het arbeidsrecht. En ook diens vader, Johannes Antonius, was jurist, hoogleraar in het publiekrecht en rector magnificus van de in Delft gevestigde Technische Hogeschool. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte hij als economisch adviseur van de ministers van Justitie en Algemene Oorlogsvoering in Londen.

Dat Wouter rechten ging studeren hoeft dus niemand te verbazen. Toch stond dat niet bij voorbaat vast. Na zijn middelbare school nam hij een tussenjaar en studeerde hij Frans in Frankrijk. Aansluitend wilde hij het liefst filosofie studeren, of geschiedenis. “Maar ik durfde niet door te zetten.

Ik was bang dat ik dan helemaal losgezongen zou worden van de realiteit en de rest van mijn leven alleen maar in de boeken zou zitten. Je moet uiteindelijk toch iets worden in de maatschappij, je kunt niet je hele leven dichtbundels lezen. Daarom ben ik rechten gaan studeren.”

Niet dat hij de rechtspraktijk ooit van binnen zou zien. Vanaf het moment dat hij de universiteit betrad, wist hij: hier ga ik nooit meer weg. Hij specialiseerde zich in rechtsgeschiedenis en studeerde daarnaast filosofie. “Als ik eerlijk ben, verveelde ik me nogal bij rechten. Het was de tijd van massale colleges, onpersoonlijk. Bij filosofie werkten we in kleine groepen en kon ik veel schrijven. Dat vond ik eindeloos veel interessanter.”

Aan het eind van zijn studie moest Veraart zich oriënteren op een loopbaan. Bij het idee alleen al een bedrijvendag te moeten bezoeken, brak het angstzweet hem uit. “Ik ben dus ook nooit naar zo’n dag geweest. Ik heb ook nooit gesolliciteerd bij een advocatenkantoor. De universiteit is mijn habitat.”

GROTE VRAGEN

Niet dat zijn werk is gespeend van de realiteit. Veraart is geen abstracte rechtsfilosoof die uren kan uitweiden over redelijkheid en billijkheid zonder een contract te kunnen lezen. Bij hem gaat het altijd om de toepassing van de theorie op een concrete ervaring, een reëel geval. “En dan het liefst iets heel heftigs waarop ik op zekere afstand kan reflecteren: is het nog rechtvaardig, moet het recht er wat mee? Daarover grote vragen stellen. Dat is wat ik doe.” Daarbij grijpt Veraart regelmatig terug op religieuze con-

cepten. In een tijd waarin de meeste wetenschappers elke connotatie met religie uit de weg gaan, is dat op z’n minst opvallend. “Misschien dat het komt door mijn katholieke wortels, maar de religieuze dimensie is belangrijk. We kunnen eigenlijk niet naar het recht van vandaag kijken zonder de theologische achtergrond daarbij te betrekken. Waarom noemen we een slachtoffer een slachtoffer? Waarom straffen we, waarom vergeven we? Dat komt allemaal uit tweeduizend jaar christendom.”

Heftig was in elk geval zijn proefschrift waarin hij onderzocht hoe tijdens de bezetting aandelen van joden werden geroofd, verhandeld op de beurs en later weer gerestitueerd. Aanvankelijk had hij een grote weerzin tegen het onderwerp, omdat hij niets van economie wist en alleen al van het woord rente jeuk kreeg. Maar na het lezen van de pleitnota’s van een joodse advocaat die na de oorlog namens de joodse gemeenschap tal van processen voerde om compensatie te krijgen voor het geleden verlies, wist Veraart wat hem te

doen stond. “Ik herkende mijn vader in de strijdbaarheid van deze joodse advocaat. Principieel en gedreven. In die pleitnota’s ging het over fundamentele rechtsbeginselen, over rechtsgelijkheid en discriminatie. Toen dacht ik: dit verhaal wil ik wel schrijven.”

RECHTSHERSTEL EN RESTITUTIE

Veraart is dé deskundige als het over rechtsherstel en restitutie na de Tweede Wereldoorlog gaat. Maar daartoe beperkt zijn onderzoek zich niet. Hij verwijst naar de uitspraak van de Rechtbank Den Haag die in 2011 bepaalde

WIE IS WOUTER VERAART?

Wouter Veraart (1971) is hoogleraar Encyclopedie der rechtsgeleerdheid en rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij studeerde rechten en filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde in 2005 cum laude op het proefschrift *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*. Voor zijn proefschrift en andere publicaties ontving hij in 2006 de Dirk Jacob Veegensprijs. In 2007 kreeg Veraart van NWO een Veni-subsidie voor onderzoek rond het thema ‘Time, Restitution and the Law’. In zijn oratie *De passie voor een alledaagse rechtsorde* in 2009 besteedde hij aandacht aan de juridische implicaties van vergeten en herinneren als collectieve reacties op onrecht uit het verleden.

Wouter Veraart is getrouwd en heeft twee zoons.

“IK VERVEELDE ME NOGAL BIJ RECHTEN, HET WAS DE TIJD VAN DE MASSALE COLLEGES”

dat negen nabestaanden van slachtoffers van het bloedbad in het dorp Rawagede recht hadden op schadevergoeding. De actie die Nederlandse militairen in 1947 uitvoerden op Java kostte destijds honderden mannen het leven. “Twintig jaar geleden was het ondenkbaar dat we het over compensatie van weduwen in Indonesië zouden hebben”, zegt Veraart. “Nu worden die processen wel gevoerd.”

De casus is een voorbeeld van de manier waarop de tijd invloed heeft op de juridische duiding van bepaalde gebeurtenissen. De vraag wat tijdsverloop doet met de rechtsorde en hoe rechtsbegrippen van betekenis kunnen veranderen, is een rode draad in het werk van Veraart. Neem het woord restitutie. Direct na de oorlog, in de jaren veertig en vijftig, had het begrip een heel andere connotatie dan tegenwoordig. “Na de Tweede Wereldoorlog werden er dingen aan de joodse gemeenschap teruggegeven met als argument dat de joden van hun rechten waren beroofd en nu weer volwaardig rechtssubject waren geworden”, legt Veraart uit. “Ze hadden weer gelijke rechten als iedereen en dus recht op rechtsherstel. Tegenwoordig is restitutie veel meer de erkenning van een slachtoffer in het particuliere leed dat hem is overkomen. Dat was in de jaren veertig en vijftig totaal niet het geval. Toen kreeg iemand wat terug, omdat hij weer een rechtsgelijke burger was. Niet omdat hij zielig was.”

PARTICULIER SLACHTOFFERSCHAP

De veranderende manier waarop slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog in de loop der tijd werden bejegend, had invloed op de manier waarop andere slachtoffers in het recht een plaats kregen, meent Veraart. Vanaf het moment dat oorlogsslachtoffers recht kregen op enige vorm van compensatie voor het hun aangedane leed, kenterde het begrip slachtoffer. Daarbij speelde ook de secularisatie een rol. “In de jaren veertig geloofden we in begrippen als gelijkwaardigheid. Het was de tijd van de universele mensenrechten, vrijheid, gelijkheid. Niemand weet of we echt wel gelijkwaardig zijn aan elkaar of dat er iets als vrijheid bestaat. Maar we geloofden er in en daarom was het waar. Dat geloof in die onvervreembare universele rechten zijn we kwijt geraakt. Tegenwoordig gaat het er vooral om dat jou iets ergs is overkomen en dat jij daarvoor erkenning krijgt. We willen geld, omdat wij iets ergs hebben meegemaakt. Het belang van rechtsgelijkheid binnen het grotere geheel, het collectief, is aan het verdwijnen. Het individuele slachtofferschap komt daarvoor in de plaats.”

“Je ziet het ook aan de manier waarop over Europa wordt gesproken. Europa lijkt een gevaarlijk begrip geworden, omdat het raakt aan een universaliteit, een ideaal, een ge-

“HET BELANG VAN RECHTSGELIJKHEID BINNEN HET GROTERE GEHEEL IS AAN HET VERDWIJNEN”

loof, en dat is voor de meeste mensen veel te ver weg. Laat staan dat universele mensenrechten nog iets betekenen, want dan moeten we ook mensen buiten Europa met onszelf vergelijken en dat kunnen we al helemaal niet meer aan. In de Verenigde Staten speelt overigens hetzelfde. In de jaren zestig stredden mensen als Martin Luther King in de VS voor gelijke rechten van blanken en zwarten. Ze wilden dat iedereen naar dezelfde scholen kon gaan en in dezelfde

parken mocht zitten. Nu strijden de opvolgers van Black Power voor de erkenning van het slavernijverleden. Dat is weer de erkenning van het particulier slachtofferschap. Ik zeg niet dat dat verkeerd is, maar het is een verschuiving die betekenisvol is en die implicaties heeft voor ons rechtssysteem.” De grotere nadruk die op het slachtoffer is komen te liggen, komt ook tot uitdrukking in de wetenschap. De victimologie heeft zich het laatste decennium tot een volwaar-

dig specialisme ontwikkeld. Veraart is daar kritisch over. “Ik vind niet dat je kunt spreken over daders en slachtoffers voordat de procedure is afgelopen. Dat is één. En twee: waarom zou er een fundamenteel verschil bestaan tussen daders en slachtoffers? Dat gaat in tegen het beginsel van rechtsgelijkheid. Het is een soort wij-zij denken. Ik denk dat de scheidslijn tussen daders en slachtoffers lang niet altijd even duidelijk is. Mensen zijn soms een mix van allebei. Generaliserende opmerkingen gaan bovendien voorbij aan de grote individuele verschillen die er kunnen zijn. Er zijn daders die niet uitgesproken raken over wat ze hebben gedaan en er zijn slachtoffers die het deksel gewoon dicht willen houden. Je kunt niet dwingend voorschrijven hoe mensen met het verleden moeten omgaan.”

Is het hele onderwerp niet meer iets voor de psychologie dan voor de rechtsgeleerdheid?

“Dat vind ik ook. Een rechtszaal is geen therapieruimte. Je kunt niet verwachten dat een rechter als een soort psycholoog elk slachtoffer gaat ondersteunen. Uit empirisch onderzoek zou blijken dat slachtoffers vooral juridisch erkend willen worden in hun slachtofferschap. Maar zelfs al dat zo zou zijn, moeten we daarop dan het hele systeem aanpassen? De centrale vraag in een strafrechtelijke procedure is de vraag: wat is er gebeurd? Door het slachtoffer naar binnen te halen, heb je die vraag al meteen beantwoord. Dat klopt niet. In dat opzicht heb ik meer met een begrip als herstelrecht. In het herstelrecht krijgen slachtoffer en dader in gelijke mate een eigen verantwoordelijkheid. Het is minder vrijblijvend. Niet alleen zeggen hoe het erg het voor jou is, maar ook luisteren en betrokken raken bij de oplossing van het conflict. De victimologen uit Tilburg willen binnen de bestaande procedures meer ruimte voor slachtoffers. Daar ben ik tegen, omdat je daarmee het systeem opblaast.”

NOODKLOK

Een ander onderwerp waarover Veraart zich de laatste tijd druk maakt, is de mate waarin de politiek rammelt aan het rechtsbestel. Tijdens het Gerbrandydebat in november 2015 zei hij dat het gevaarlijk is de rechtspleging uitsluitend als een economische kostenpost te zien. “Al jaren waarschuwen leden van de rechterlijke macht dat de politiek zich te veel met de rechters bemoeit en dat de bezuinigingen ertoe leiden dat de rechtstaat in gevaar komt. In 2013 luidde de toenmalige president van de Hoge Raad, Geert Corstens, de noodklok over de almaar toenemende werkdruk. Er is sindsdien niets veranderd.”

Waarom is dat gevaarlijk?

“De structuur van onze vrije democratie en de manier waarop wij met elkaar samenleven, kunnen niet zonder een goed functionerende en onafhankelijke rechterlijke macht. Rechters moeten de mogelijkheid hebben om de overheid af te straffen en politieke ambities aan het recht te toetsen. Dat is niet vanzelfsprekend. In Polen is de macht van het Constitutionele Hof aan banden gelegd en zijn regeringsgezinde rechters benoemd.”

“We kunnen alleen maar verantwoordelijke personen zijn en onze vrijheid waarmaken als er kaders zijn die ons beschermen. Als de hele boel corrupt is, wordt het een *survival*. Het is een heel oude gedachte dat iedereen toegang tot een onafhankelijke instantie moet hebben om conflicten tot een einde te kunnen brengen. Als je die toegang aan mensen ontzegt, krijg je wild west. Dan krijg je een samenleving waarin sommige groepen het ongetwijfeld best goed zullen hebben, maar waarin een hele grote groep mensen in onzekerheid en met weinig mogelijkheden tot ontplooiing zich een weg door het bestaan moet zien te banen. Zonder toegang tot een rechter, ben je vogelvrij.”

FINANCIËLE CRISIS

Is het recht voldoende om die kaders te garanderen of hebben we daar toe meer nodig, bijvoorbeeld de ethiek? Onlangs gaf de huidige voorzitter van het College van Bestuur van de VU, oud-advocaat Jaap Winter, bijvoorbeeld toe dat juristen net zo verantwoordelijk waren voor de financiële crisis van 2008 als bankiers. Alle financiële wanproducten die zorgden voor de grootste economische crisis in dertig jaar waren keurig juridisch afgedekt door even zovele keurige advocaten. Het kan juridisch helemaal in orde zijn en toch ongenadig uit de klauwen lopen.

“Je mag tegenwoordig niks meer met de Tweede Wereldoorlog vergelijken, maar het nazi-recht heeft natuurlijk ook gewoon gefunctioneerd. Heel veel juristen ontkenden na de oorlog fout te zijn geweest, omdat ze gewoon de regels hadden gevolgd. Dat kan dus niet. Alle juristen zouden zich verantwoordelijk moeten voelen voor het in stand houden van een vreedzame samenleving binnen de kaders van de rechtstaat. Er zijn mensen die zich in de bankencrisis over de ruggen van miljoenen mensen hebben verrijkt en daarmee de randvoorwaarden hebben bedreigd van de manier waarop wij samenleven. Natuurlijk zijn er juristen die dat hebben zien gebeuren en die zich daartegen te weer hadden moeten stellen. Dan volstaat het argument dat het allemaal juridisch klopte niet.”

“In tijden van crisis wordt vrijwel altijd een beroep gedaan op een flexibeler interpretatie van regels. President Hollande van Frankrijk zegt dat het oorlog is met IS en

“WE MOETEN IEDEREEN BINNEN ONZE JURISDICTIE ALS RECHTSSUBJECT BLIJVEN ZIEN EN RESPECTEREN”

dat hij daarom bepaalde grondrechten niet meer hoeft te eerbiedigen. Daarover wordt in de openbaarheid enorm gediscussieerd. Maar in de economische crisis is er geen duidelijk verzet geweest tegen de wijze waarop de bankiers met hun juristen met ondeugdelijke hypotheekensjoemeld. Niemand heeft daarop grip gehad en dat is veel gevaarlijker. Binnen de marges van de wet kunnen mensen dingen doen die heel ontwrichtend zijn voor de samenleving. Daarop moeten juristen, nog meer dan anderen, alert zijn.”

Een advocaat van een van de grotere kantoren nam niet zo lang geleden afscheid en gaf zijn collega's het boek 'Dit kan niet waar zijn' van Joris Luyendijk cadeau. “We hebben hier allemaal aan bijgedragen”, zei hij. Zijn collega's stelden daar nogal gepikeerd tegenover dat ook hij goed uit de ruif had gegeten.

“Je ziet vaker dat achteraf de ethische dimensie als een soort excuus wordt gebruikt. Maar ethiek is geen relatiegeschenk. Het begint bij jezelf. Ik ben rechtsfilosoof, ik

geef jonge studenten inleiding in de rechtstheorie. Daarin hoort het ethische element nadrukkelijk thuis. Op dit moment in de geschiedenis staan veel fundamentele principes ter discussie, wat in een democratie op zich prachtig is, maar mensen moeten de moed hebben om als het echt mis gaat te protesteren. Maar dat kun je natuurlijk alleen als je de waarde van bepaalde rechtsprincipes helder inziet.”

ONTRECHTING

Wat zijn voor u de belangrijkste onderwerpen waarover juist juristen zich nu zouden moeten uitspreken?

“We zijn een samenleving aan het creëren waarin rechteloosheid dreigt. Een samenleving waarin gaten vallen, omdat grote groepen mensen *de facto* of *de jure* geen rechten meer hebben, vluchtelingen, illegalen, daklozen, mensen die in armoede leven. Misschien dat zij op papier nog rechten hebben, maar ze kunnen die niet meer uitoefenen, omdat ze geen advocaat meer kunnen betalen, omdat er geen goede rechtshulp meer voor hen is. Dat is een vorm van ‘ontrechting’. Een moment in de geschiedenis waarop mensen kwetsbaar zijn en uitgesloten worden van de rechtsorde. Verstotenen die vaak onzichtbaar blijven en niet eens herkend worden als slachtoffers. Ik vind dat we aan onszelf verplicht zijn om iedereen binnen onze jurisdictie altijd als rechtssubject te blijven zien en als zodanig te respecteren. Dat is een ouderwetse gedachte die wat mij betreft nieuw leven moet krijgen.”

Biedt het universitaire onderwijs daartoe genoeg ruimte?

“Vooralsnog wel, maar ik was persoonlijk niet zo blij met de aangescherpte eisen voor het civiel effect (het civiel effect zijn de eisen waaraan een afgestudeerde jurist moet voldoen wil hij in aanmerking komen voor een opleiding in een van de togaberoepen; red.). Dat civiel effect gaat toch weer de kant uit van de dogmatiek, terwijl in mijn optiek de toekomst van de wetenschap ligt in de multidisciplinaire benadering. Veel juristen vinden dat vervelend, maar het is onomkeerbaar. Ik werk soms beter samen met collega's van andere faculteiten dan met de juristen van mijn eigen faculteit. Het zou doodzonde zijn als de Nederlandse Orde van Advocaten en de rechterlijke organisatie alleen blijven hameren op de kernvakken civiel recht, strafrecht, bestuursrecht, en dan het liefst zo schools mogelijk. Op die manier missen ze de slag. Juristen zijn nu al aan invloed aan het verliezen. In de politiek zijn steeds minder juristen vertegenwoordigd. Het zijn bestuurskundigen die de dienst uit maken, of communicatiewetenschappers en psychologen. Dat zijn de nieuwe machthebbers. En zij zijn minder doordrongen van de waarde van de rechtstaat dan juristen. Dat lijkt me wel iets om aandacht aan te geven.” ■